

ANNA JAKUBOWICZ-BRYX

Wpływ ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych zawartych w podręczniku na proces rozwoju mowy dziecka

Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne w edukacji wczesnoszkolnej

W ostatnich latach istotne stało się zreformowanie szkolnictwa na szczeblu podstawowym. Duży nacisk kładzie się na zróżnicowanie zajęć lekcyjnych i w miarę możliwości łączenie nauki z zabawą. Na tym skupiają się działania nauczycieli, metodyków oraz wszystkich tych, którzy piszą nowe podręczniki szkolne. Zmiany mają prowadzić do podniesienia efektywności pracy, zarówno pod względem wyposażania uczniów w nową wiedzę, jak i w stymulowaniu wielu procesów poznawczych.

Jeden z najważniejszych procesów, którego intensyfikacja przypada na okres dzieciństwa, dotyczy rozwoju mowy. Dobry podręcznik czy dobrze przeprowadzone zajęcia powinny obfitować więc w ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne. Nie wystarczy przeczytanie tekstu, by wyposażyć ucznia w nowy materiał słownikowy, który będzie on z powodzeniem używał w codziennych rozmowach czy choćby okazjonalnych wypowiedziach ustnych lub pisemnych. Potrzebny jest jeszcze szereg zadań, który pozwoli dziecku nowe słownictwo zrozumieć, zapamiętać i nauczy wykorzystywać w różnych sytuacjach. Już w oddziałach przedszkolnych, w zależności od grupy wiekowej w różnych wymiarach czasowych, realizuje się zajęcia dydaktyczne związane ze stymulacją procesu rozwoju mowy. Podręczniki powinny kłaść ogromny nacisk na wspomniany rodzaj aktywności, aby w przyszłości uczeń mógł możliwie najpełniej posługiwać się mową ojczystą oraz rozumieć pojawiające się w mediach, dyskusjach i codziennych kontaktach międzyludzkich wypowiedzi.

Za ogólny cel pracy polonistycznej R. Więckowski uważa kształcenie języka (Więckowski 1985, s. 9). Ćwiczenia słownikowe występują w programie każdej klasy. Dział ten ma ogromne znaczenie, gdyż rozszerzając zakres wiadomości musimy jednocześnie dostarczyć dziecku odpowiedniego zapasu słów, za pomocą których będzie wypowiadało swoje spostrzeżenia i wyrażało swoje myśli (Kien, Rytłowa 1960, s. 5).

Cel ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych najogólniej ujmuje D. Czelakowska twierdząc, że jest nim „rozwijanie i doskonalenie mowy dziecka poprzez stopniowe rozszerzanie zasobu słownictwa i frazeologii oraz kształtowanie umiejętności sprawnego i poprawnego wypowiedzania się” (Czelakowska 1996, s. 49).

J. Rytłowa nazywa i omawia sześć celów omawianego rodzaju ćwiczeń. Pierwszym z nich jest bogacenie zasobu słownikowego dzieci. Tego zadania nie trzeba bliżej omawiać, gdyż wielokrotnie już wspominałam, że poznawanie rzeczy, zjawisk, czynności, stanów oraz cech musi być połączone z poznawaniem wyrazów nazywających wprowadzane wyobrażenia i pojęcia. Drugim celem ćwiczeń jest precyzowanie słownictwa. W miarę coraz dokładniejszego poznawania rzeczywistości również język powinien stawać się bardziej precyzyjny (Kien, Rytłowa 1960, s. 6). „Ćwiczenia precyzujące znaczenie wyrazów są co najmniej tak ważne jak uzupełnianie luk, a może ważniejsze, bo dzieci często wyrażają w sposób niepełny swoje myśli dlatego, że boją się użyć wyrazów, których niewłaściwe użycie mogłoby je w oczach rówieśników ośmieszyć” (Cofalik, Tabakowska 1969, s. 8). Trzecim celem jest aktywizowanie słownictwa dzieci. Polega to na wprowadzaniu do słownika czynnego uczniów jak największej liczby wyrazów ze słownika biernego, który zawsze jest liczniejszy. Czwarty cel ćwiczeń J. Rytłowa nazywa wyrabianiem poczucia językowego. Jest to „walka o czystość i poprawność języka, o właściwy dobór słów, o umiejętność poprawnego budowania wyrażen i zwrotów”. Dzieci powinny poznać także tak zwane wyrażenia idiomatyczne, funkcjonujące jako stałe związki frazeologiczne (np. wykręcić się sianem). Ich przyswajanie i tłumaczenie przygotowuje ucznia do odczuwania walorów obrazowych języka. Kolejnym celem jest opanowanie słownictwa ogólnonarodowego, czyli zrozumiałego dla wszystkich Polaków, wolnego od wyrażen gwarowych i żargonowych. Autorka podkreśla jednak, aby nie ośmieszać gwary, która ma duże znaczenie dla kultury narodowej i jest skarbnicą tradycji językowych. Ostatnim celem jest wprowadzenie ucznia w świat piękna i bogactwa językowego, przejawiającego się w obrazowości, barwności i żywości stylu. Szkoła powinna wychowywać czytelnika wrażliwego na piękno słowa i obrazu poetyckiego (Kien, Rytłowa 1960, s. 7–9).

Podobnie ujmuje cele M. Nagajowa. Dodaje do nich jeszcze zapobieganie błędom słownikowym (Nagajowa 1985, s. 41). W. Doroszewski twierdzi, że „wspólnym źródłem wszystkich błędów jest właściwie zawsze to samo: niewkładanie przez mówiących i piszących dostatecznej pracy osobistej w to, co mówią i piszą. Język, jako narzędzie myśli takiej pracy zawsze wymaga” (Doroszewski 1964, s. 11). Słownik ucznia w chwili rozpoczęcia nauki szkolnej pełen jest niedoskonałości, które należy korygować. M. Nagajowa zwraca jednak większą uwagę na zapobieganie błędom. „Lepiej błąd uprzedzić: uprzytomnić możliwość jego pojawienia się i wyjaśnić mechanizm jego powstania oraz podać zawczasu poprawną formę wyrazu – niż odzwyczajać od już popełnianego” (Nagajowa 1985, s. 41).

„Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne spełniają (obok poznawczych i kształcących) również zadanie wychowawcze, jeżeli kształtować będą kulturę językową ucznia, budując w nim odpowiedzialność za słowo, szacunek i miłość do języka ojczystego i czynną o niego troskę” (Cofalik, Tabakowska 1969, s. 40).

Omawiane ćwiczenia zmuszają też do kształtowania pewnej dyscypliny umysłu. Nakładają ucznia do zastanawiania się nad sensem wypowiedzi i poszczególnych składających się na nią wyrazów, przyzwyczajają go, aby czuł potrzebę wyjaśniania niezrozumiałych słów, uczą jak ma sam sobie radzić z poszukiwaniem potrzebnych wiadomości (Cofalik, Tabakowska 1969, s. 40).

J. Rytłowa twierdzi, że te same ćwiczenia powinny występować w kolejnych klasach i obejmować coraz trudniejszy materiał językowy. Wszystkie ćwiczenia dzieli na cztery grupy:

1. Ćwiczenia dostarczające dzieciom potrzebnego zapasu słów.
2. Ćwiczenia polegające na rozszerzaniu słownictwa przez tworzeniu nowych wyrazów od wyrazów znanych.
3. Ćwiczenia urozmaicające dzieciom artystyczne wartości języka.
4. Ćwiczenia wdrażające dzieci do poprawnej wymowy.

Autorka klasyfikacji wymienia następujące rodzaje ćwiczeń słownikowych:

1. Wyrazy oznaczające nazwy przedmiotów, zjawisk, cech, czynności oraz stosunków przestrzennych.
2. Wyjaśnianie niezrozumiałych wyrazów i zwrotów.
3. Tworzenie zwrotów i wyrażen zastępczych.
4. Grupowanie wyrazów wokół określonych tematów.
5. Wyrazy podstawowe, pochodne i pokrewne.
6. Dobieranie wyrazów o znaczeniu przeciwnym.
7. Wyrazy o znaczeniu podobnym – synonimy.
8. Zestawianie grup wyrazów.
9. Wyrażanie treści przy pomocy łatwych określeń, prostych porównań i przenośni.
10. Ćwiczenia frazeologiczne, związane poprzednio wyliczonymi rodzajami ćwiczeń (Kien, Rytłowa 1960, s. 41).

R. Więckowski w swojej typologii oddziela ćwiczenia słownikowe od frazeologicznych.

Ćwiczenia słownikowe klasyfikuje następująco:

1. Wprowadzenie nazw przedmiotów, zjawisk, cech, czynności oraz stosunków przestrzennych i czasowych.
2. Wyjaśnianie niezrozumiałych wyrazów.
3. Gromadzenie zwrotów i wyrażen zastępczych.
4. Grupowanie wyrazów wokół określonych tematów.
5. Grupowanie wyrazów o znaczeniu przeciwnym i podobnym.

6. Zastosowanie nieznanymi dzieciom wyrazów w zrozumiałym dla nich kontekście (Więckowski 1985, s. 50).

Obie przytoczone typologie niewiele się od siebie różnią. Niektóre typy ćwiczeń mają nawet identyczną nazwę. R. Więckowski nie rozdziela ćwiczeń dotyczących grupowania wyrazów o znaczeniu przeciwnym i podobnym na osobne kategorie, jak to czyni J. Rytłowa. Autorka pierwszego podziału zwraca uwagę na konieczność jednoczesnego wprowadzania i utrwalania związków frazeologicznych przy okazji przeprowadzania każdego z pozostałych typów zadań. Natomiast R. Więckowski dla ćwiczeń frazeologicznych stworzył oddzielną klasyfikację, w której wymienia:

1. Układanie zdań z zastosowaniem nowo wprowadzonego wyrazu.
2. Układanie zdań połączone z doбором odpowiednich wyrazów uprzednio zgromadzonych.
3. Stosowanie zastępczych wyrażań, zwrotów i fraz w związku ze zbiorowym redagowaniem lub poprawianiem dłuższych wypowiedzi, bądź analizie tekstów.
4. Układanie zdań lub dłuższych wypowiedzi z podanymi wyrazami, zwrotami i frazami.
5. Rozwijanie podanych zdań przez dodawanie do nich części zdania w formie stałych związków frazeologicznych.
6. Stawianie przez nauczyciela odpowiednich pytań, wymagających zastosowania określonych związków frazeologicznych w odpowiedzi.
7. Pisanie przez uczniów pytań do podanych przez nauczyciela zdań, w których zastosowano nowe wyrażenia, zwroty czy frazy.
8. Wielokrotne redagowanie zdań na określony temat z wykorzystaniem zbliżonych znaczeniowo, coraz to innych związków frazeologicznych.
9. Wypisywanie przez uczniów odpowiednich wyrażań, zwrotów i fraz z opracowywanych tekstów literackich lub innych wypowiedzi językowych, a następnie wykorzystanie ich we własnym, samodzielnie przygotowanym tekście.
10. Pamięciowe opanowywanie wierszy, zagadek, fragmentów prozy itp., a następnie wykorzystywanie zawartych w nich niektórych związków frazeologicznych w toku konstruowania własnych wypowiedzi językowych na określony temat.
11. Sporządzanie słowniczków frazeologicznych (Więckowski 1985, s. 104–106).

M. Nagajowa, podobnie jak J. Rytłowa, nie rozdziela ćwiczeń słownikowych od frazeologicznych. Wszystkie dzieli na dwie grupy, podkreślając, że „granice między nimi nie zawsze są ostre, a czasem o tym, do której grupy zaliczyć ćwiczenie, decyduje zadanie, jakiemu ono służy” (Nagajowa 1985, s. 51). Wymienia ona następujące rodzaje ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych:

1. Ćwiczenia mające za zadanie bogacenie zasobu leksykalnego ucznia
  - a) nazywanie rzeczy, czynności, cech, osób, zjawisk; grupowanie (gromadzenie) wyrazów wokół określonego tematu,

- b) łączenie wyrazów w związki wyrazowe,
  - c) uściślanie i określanie znaczenia wyrazów,
  - d) wyjaśnianie błędów słownikowych.
2. Ćwiczenia mające za zadanie wyrabianie technicznej i stylistycznej wprawy w posługiwaniu się wyrazami:
- a) dobieranie wyrazów bliskoznaczących i zastępczych, peryfraz,
  - b) dobieranie wyrazu najtrafniejszego,
  - c) dobór słownictwa wyrażającego stosunek mówiącego do własnej wypowiedzi; wyrazy oceniające,
  - d) zabawy wyrazami (Nagajowa 1985, s. 51–110).

Za pośrednictwem ćwiczeń słownikowych rozwijamy język jako „instrument nadający”, za pomocą którego dziecko przekazuje swoje myśli, opierając się na szerokim zakresie zaktywizowanego własnego słownictwa (gdy mówi) oraz „instrumencie odbierającym”, za sprawą którego uczeń pogłębia umiejętność rozumienia cudzych myśli, przekazywanych przez innych za pośrednictwem mowy, pisma czy druku. Aby ćwiczenia mogły spełniać swoje zadania, muszą być ściśle powiązane ze wszystkimi działaniami nauczania języka: przygotowywać do wypracowania; łączyć się z czytaniem, które wzbogaca język bierny ucznia; z ortografią – zapisywanie nowych słów; z gramatyką – uświadamianie uczniowi norm i praw rządzących językiem, według których należy używać wyrazy, zestawiać wyrażenia, budować zdania (Kien, Rytłowa 1960, s. 10–26).

Organizując ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne nauczyciel powinien korzystać z różnych źródeł. Mogą to być teksty literackie i publicystyczne; materiał pozalekturowy, a więc osobiste przeżycia uczniów, obserwacja środowiska społecznego i przyrodniczego, wydarzenia bieżące; prace pisemne uczniów; różne dziedziny wiedzy, które jednak w szkole podstawowej uprawiane są tylko w elementarnym zakresie (teorie literackie, wiedza o książce, nauka o języku). Ważnym źródłem są też swobodne wypowiedzi uczniów, na bazie których przeprowadza się ćwiczenia o charakterze okazjonalnym, służące głównie walce z błędami (Nagajowa 1985, s. 41–44). Czasami za punkt wyjścia może wystarczyć model, ilustracja lub plakat, a w klasach starszych – słowniki (Cofalik, Tabakowska 1969, s. 31–32). Materiału słownikowego mogą dostarczać, poza językiem polskim, także inne lekcje, np. wychowanie fizyczne. Zajęcia te można wykorzystać do rozszerzania i precyzowania słownictwa uczniów dotyczącego sposobów wykonywania czynności (naśladowanie ruchów pracy, zwierząt, pojazdów, wyrażanie ruchem pojęć przeciwstawnych, itp.) (Lelonek, Wróbel 1990, s. 254–255). Podobnie tematykę ćwiczeń należy łączyć z treścią środowiska społeczno-przyrodniczego (Więckowski 1985, s. 9).

Podręczniki jako źródło ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych – w świetle badań

Podręcznik ma za zadanie wprowadzać ucznia w nowe dziedziny języka, w nową terminologię, nową budowę pewnych zwrotów i zdań. Z tego też względu musi uwzględniać możliwość rozumienia przez ucznia tej nowej konstrukcji języka, początkowo opanowania jej biernego, a z czasem czynnego (Jakubowicz-Bryx 2002, s. 566). Podręcznik powinien także zawierać takie treści, które posiadają cechę prawdziwości naukowej. Postulat ten ma kilka różnych stron, a szczególnie ważne są następujące:

- stopień dokładności dobierania treści;
- stopień ich pewności i prawdopodobieństwa;
- sposób uzasadniania ich rzetelności (Sośnicki 1962, s. 48–61).

Podręcznik ma cechować nie tylko poprawność języka, ale i „akademicki spokój” w przedstawianiu zagadnień. Godząc się wszakże na poprawność w sensie zgodności z kanonami języka literackiego i z terminologią naukową oczywiście też w sensie stronienia od „gadulstwa” i akcentów uprzyjemniających, z równą siłą bronić trzeba prawa autora do posługiwania się językiem formalnie doskonałym, a zarazem żywym, przemawiającym do wyobraźni i zmuszającym do wysiłku umysłowego, lecz jednocześnie przykuwającym uwagę i dającym czytelnikowi pełną satysfakcję intelektualną (Okoń 1996, s. 304).

Ta troska o swoistą estetykę języka w podręcznikach szkolnych ma głębokie uzasadnienie. Należy bowiem zważyć, że podręczniki stanowią więcej niż połowę wszelkich książek drukowanych w całym świecie, że co więcej, uczniowie obcuja z nimi wielokrotnie dłużej niż przeciętny czytelnik obcuje z każdą inną książką, że zatem na wzorach języka podręczników – raczej nieświadomie niż świadomie – urabia się język użytkowników podręcznika. Zatem dobry podręcznik powinien odznaczać się harmonią treści i formy, brak odpowiednich walorów językowo-literackich wpływa na zmniejszenie jego wartości dydaktycznej. Chodzi tu o walory właściwe dla podręczników, a mianowicie o żywy i bogaty język, o przemawiające do wyobraźni przykłady, do rozumu zaś – argumenty, o przedstawienie nawet problemów złożonych i trudnych w sposób prosty i zrozumiały (Okoń 1996, s. 305).

Jednakże nawet najciekawszy podręcznik nie może być uznany za odpowiedni do wyznaczania kierunku nauki szkolnej, jeśli dzieci z nim pracujące nie będą skutecznie i aktywnie przyswajały sobie zaproponowanego w nim materiału programowego. Zatem pytanie – W jakim zakresie ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne mogą wpływać na rozwój mowy dziecka w edukacji wczesnoszkolnej? – stanowiło podstawę do analizy podręczników przeznaczonych dla wczesnej edukacji. Przedmiotem analizy były podręczniki:

- *Moja pierwsza czytanka* – klasa I – H. Dobrowolska,
- *Podajmy sobie ręce* – klasa III – H. Dobrowolska,
- *Świat pierwszej klasy* – Z. Rejniak,

- Świat drugiej klasy – Z. Rejniak,
- Świat trzeciej klasy – Z. Rejniak,
- Czarodziejski dywan – klasa II – M. Lorek,
- Słońce na stole – klasa III – M. Lorek,
- Asy z pierwszej klasy – M. Bober-Pełzowska,
- Chodźmy razem – klasa II – M. Bober-Pełzowska, H. Małkowska-Zegadło,
- Catoroczna podróż – klasa III – M. Bober-Pełzowska, H. Małkowska-Zegadło,
- Z Ekoludkiem w szkole – klasa II – H. Kitlińska-Pięta, Z. Orzechowska, M. Stępień.

Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne analizowane były na podstawie klasyfikacji opracowanej przez M. Nagajową (1985, s. 51; por. rozdz. 1.). Tabele 1–4 przedstawiają uzyskane w trakcie badań wyniki. Grupy główne ćwiczeń oznaczyłam kolejnymi cyframi arabskimi, a podgrupy kolejnymi małymi literami alfabetu. Zgodnie z tym w tabelach pojawiają się następujące oznaczenia:

Ćwiczenia oznaczone cyfrą 1 należą do grupy ćwiczeń mających za zadanie bogacenie zasobu leksykalnego ucznia, natomiast te oznaczone cyfrą 2 to ćwiczenia mające za zadanie wyrabianie technicznej i stylistycznej wprawy w posługiwaniu się wyrazami.

1a – nazywanie rzeczy, czynności, cech, osób, zjawisk; grupowanie (gromadzenie) wyrazów wokół określonego tematu;

1b – łączenie wyrazów w związki wyrazowe;

1c – uściślanie i określanie znaczenia wyrazów;

1d – wyjaśnianie błędów słownikowych;

2a – dobieranie wyrazów bliskoznacznych i zastępczych; peryfraza;

2b – dobieranie wyrazu najtrafniejszego;

2c – dobór słownictwa wyrażającego stosunek mówiącego do własnej wypowiedzi; wyrazy oceniające;

2d – zabawy wyrazami.

Tabela 1. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne w badanych podręcznikach – grupa 1

Klasa	Podręcznik	Typ ćwiczenia									
		1a		1b		1c		1d		Razem	
		L	%	L	%	L	%	L	%	L	%
I	Moja pierwsza czytanka	4	0,7	3	0,5	3	0,9	1	1,0	11	0,7
	Świat pierwszej klasy	15	2,7	5	0,9	8	2,7	0	0	28	1,9
	Asy z pierwszej klasy	51	9,2	4	0,7	9	2,9	13	13,9	77	5,2
II	Czarodziejski dywan	24	4,4	60	11,2	77	25,1	4	4,2	165	11,0
	Chodźmy razem	92	16,4	84	15,7	40	13,1	36	38,4	252	16,8
	Świat drugiej klasy	17	3,0	6	1,1	4	1,3	0	0	27	1,8
III	Z Ekoludkiem w szkole	97	17,3	50	9,4	64	21,0	0	0	211	14,3
	Podajmy sobie ręce	67	11,9	23	4,4	27	8,9	14	14,9	131	8,7
	Słońce na stole	142	25,4	246	45,9	56	18,3	2	2,1	446	29,8
III	Całoroczna podróż	45	8,1	51	9,5	16	5,2	24	25,5	136	9,1
	Świat trzeciej klasy	5	0,9	4	0,7	2	0,6	0	0	11	0,7
Razem		559	100	536	100	306	100	94	100	1495	100

Zebrany materiał faktograficzny, dotyczący ćwiczeń mających za zadanie bogacenie zasobu leksykalnego ucznia wyraźnie wskazuje na to, że dominują tu ćwiczenia pierwszych dwóch typów, a mianowicie: nazywanie rzeczy, czynności, cech, osób, zjawisk; grupowanie (gromadzenie) wyrazów wokół określonego tematu oraz łączenie wyrazów w związki wyrazowe. Stanowią one ponad 70% wszystkich ćwiczeń grupy 1 na każdym poziomie nauczania.

Tabela 2. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne w badanych podręcznikach – grupa 2

Klasa	Podręcznik	Typ ćwiczenia									
		2a		2b		2c		2d		Razem	
		L	%	L	%	L	%	L	%	L	%
I	Moja pierwsza czytanka	1	0,5	2	0,8	2	0,9	8	1,9	13	1,2
	Świat pierwszej klasy	0	0	2	0,8	5	2,6	25	6,1	32	3,0
	Asy z pierwszej klasy	5	2,6	38	14,7	2	0,9	32	7,8	77	7,2
II	Czarodziejski dywan	6	3,1	32	12,4	16	7,9	25	6,1	79	7,4
	Chodźmy razem	54	27,7	53	20,5	13	6,6	47	11,5	167	15,7
	Świat drugiej klasy	0	0	5	1,9	8	3,9	28	6,9	41	3,8
III	Z Ekoludkiem w szkole	25	12,8	42	16,3	22	10,9	96	23,4	185	17,5
	Podajmy sobie ręce	68	34,9	41	15,9	90	44,9	10	2,4	209	19,7
	Słońce na stole	15	7,7	8	3,1	28	13,9	79	19,3	130	12,2
III	Całoroczna podróż	20	10,2	35	13,6	12	5,9	48	11,7	115	10,8
	Świat trzeciej klasy	1	0,5	0	0	3	1,6	12	2,9	16	1,5
Razem		195	100	258	100	201	100	410	100	1064	100

Ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych, mających za zadanie wyrabianie technicznej i stylistycznej wprawy w posługiwaniu się wyrazami (grupa 2) jest o ponad 400 mniej niż ćwiczeń z grupy 1. Jak wynika ze zgromadzonych danych (tabela 2) wyraźnie dominują tu ćwiczenia polegające na zabawach wyrazami. Stanowią one 38,5% wszystkich ćwiczeń w tym dziale.

Tabela 3. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne w badanych podręcznikach – porównanie grupy 1 i 2

Klasa	Podręcznik	Grupa ćwiczeń				Razem	
		1		2			
		L	%	L	%	L	%
I	Moja pierwsza czytanka	11	0,7	13	1,2	24	0,9
	Świat pierwszej klasy	28	1,9	32	3,0	60	2,3
	Asy z pierwszej klasy	77	5,2	77	7,2	154	6,0
II	Czarodziejski dywan	165	11,0	79	7,4	244	9,5
	Chodźmy razem	252	16,8	167	15,7	419	16,5
	Świat drugiej klasy	27	1,8	41	3,8	68	2,6
	Z Ekoludkiem w szkole	211	14,3	185	17,5	396	15,5
III	Podajmy sobie ręce	131	8,7	209	19,7	340	13,3
	Słońce na stole	446	29,8	130	12,2	576	22,5
	Całoroczna podróż	136	9,1	115	10,8	251	9,8
	Świat trzeciej klasy	11	0,7	16	1,5	27	1,1
Razem		1495	100	1064	100	2559	100

Tabela 4. Zestawienie liczby ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych z pozostałymi ćwiczeniami w podręcznikach

Klasa	Podręcznik	Liczba ćwiczeń			
		Słownikowo-frazeologiczne		Wszystkie łącznie	
		L	%	L	%
I	Moja pierwsza czytanka	24	0,9	547	9,2
	Świat pierwszej klasy	60	2,3	104	1,7
	Asy z pierwszej klasy	154	6,0	464	7,8
II	Czarodziejski dywan	244	9,5	351	5,9
	Chodźmy razem	419	16,5	871	14,7
	Świat drugiej klasy	68	2,6	125	2,1
	Z Ekoludkiem w szkole	396	15,5	1242	21,0
III	Podajmy sobie ręce	340	13,3	541	9,1
	Słońce na stole	576	22,5	968	16,3
	Całoroczna podróż	251	9,8	630	10,6
	Świat trzeciej klasy	27	1,1	95	1,6
Razem		2559	100	5938	100
			43,1		

Po analizie podręczników i zestawieniu wyników, wyraźnie zauważalny staje się ogrom materiału słownikowego. Autorzy książek proponują zadania, z których 43,1%, to różnego typu ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne. Dodatkowo pojawia się mnóstwo tekstów, które także doskonale bogacą zasób słownikowy dzieci. Skrupulatne wykonywanie wszystkich ćwiczeń nie byłoby możliwe do zrealizowania w ciągu niespełna 10 miesięcy pracy. Jednak mądry nauczyciel, pracując z takim podręcznikiem, dysponuje wystarczająco bogatym materiałem językowym, aby jak najlepiej kierować procesem rozwoju mowy u jego wychowanków.

***

1. Liczba i sposób rozmieszczenia ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych w podręcznikach rzeczywiście może powodować nieustanny proces bogacenia słownika biernego i czynnego uczniów, który następnie wykorzystują oni w ćwiczeniach, wypowiedziach oraz wszelkich kontaktach międzyludzkich.
2. Nauczyciele umiejętnie wykorzystują proponowany im materiał słownikowy w stymulowaniu nieustannego procesu rozwoju mowy dziecka.
3. Odpowiednio kierowany proces rozwoju języka podczas nauki szkolnej w miarę może ujednolicić zasób językowy uczniów.
4. Autorzy badanych podręczników są świadomi roli ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych w ogólnym kształceniu polonistycznym, co odzwierciedlają w stworzonych przez siebie pomocach naukowych oraz propozycjach scenariuszy zajęć lekcyjnych.

Literatura

- Cofalik J., Tabakowska I. (1969), *Kształtowanie języka ucznia w procesie nauczania języka polskiego*, Warszawa
- Czelakowska D. (1996), *Twórczość a kształcenie języka dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Kraków
- Doroszewski W. (1964), *O kulturę słowa*, Warszawa
- Jakubowicz-Bryx A. (2002), *Podręcznik w edukacji wczesnoszkolnej jako środek wspomagający doskonalenie słownictwa uczniów*, [w:] Synowiec H., *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej*, Katowice
- Kien H., Rytłowa J. (1960), *Ćwiczenia słownikowe i ćwiczenia w mówieniu i pisaniu w klasach I–IV*, Łódź
- Lelonek M., Wróbel T. (red), (1990), *Praca nauczyciela i ucznia w klasach I–III*, Warszawa
- Nagajowa M. (1985), *Kształcenie języka ucznia w szkole podstawowej*, Warszawa
- Okoń W. (1996), *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa
- Sośnicki K. (1962), *Ogólne założenia podręczników szkolnych*, Warszawa
- Więckowski R. (1985), *Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i syntaktyczne w klasach początkowych*, Warszawa